

Iura christianorum – Läti Henriku sõnakõlks või nõks paganate alistamiseks?

Ivar Leimus

Astaks 1200 olid nii Euroopa põhja- kui ka idapoolsed riigid ja rahvad, kõnelemata läänepoolsetest, kristluse omaks võtnud. Suures osas oli see toimunud juba varem, 10.–11. sajandil. Õieti jäi idakirikliku Venemaa ning roomakatoliikliku Skandinaavia ja Poola vahele vaid kitsas ebauskujate riba, mis ulatus Lapimaalt Leedu ja Preisimaani ning mida asustasid mitmesugused soomesugu ja balti hõimud.

Seetõttu oli Liivi- ja Eestimaal 13. sajandi algul toimunud sõda eurooplaste jaoks mõneski mõttes erakordne. Ühelt poolt oli tegemist püha sõjaga, millest osavõtjad said pea samasuguse staatuse kui need, kes läksid vabastama Püha Hauda – andestuse oma pattudest ja muid ristsõdijatele ette nähtud soodustusi. Teisalt sattusid patulunastajad Liivimaal silmitsi hoopis uute probleemidega – poolpaganatest pärismaalastega.¹ Pole üllatav, et sõjategevusega Liivimaal kaasnes

ulatuslik kristlik misjon ja pööramistegevus, millesarnast Püha Maa vabastamine ei tundnud.²

Ent püha vee piserdamine polnud õige usu toojate ainus tegevus. Sellega koos loodi uus õigusruum, mida Henrik nimetab kristlaste või kristlikuks õiguseks/seadusteks – *iura* ehk *leges christianis* (*christianorum*). Seda mõistet on Eesti ajalooteaduses käsitletud varemgi. Juba Olaf Sild seostas 1926. aastal põliselanike ristimise ning ristiusu korra ja ikke vastuvõtmise.³ Jüri Uluotsa jaoks oli tegemist teatava „kristliku vendluse” lepingu lisaga, mis kristluse vastu võtnud osapoolele tähendas teatavaid kohustusi, eeskätt osutada sõjalist kaasabi, aga ka muid toiminguid, mida väljendati teistes lepingutes, ja mis peaasjalikult puudutasid maksustamist.⁴ Herbert Ligi samastab käsitletava mõiste peamiselt küll maksukohustusega, mis hõlmas nii kümnist kui ka hinnust. Kuid ta peab kristlaste õiguse põhikomponendiks ka sõjateenistust.⁵ Taani ajaloolane Carsten Selch Jensen, toetudes Briti ajaloolase Robert Bartleti arusaamadele, käsitab kristlikku õigust laiema – kui kristlike normide ja seaduste süsteemi, mis asendas vanad paganlikud normid ja käitumisviisi. Ent ta rõhutab ka kümnise maksmist kui uue õiguse olulist osa.⁶

Kas on ülaltoodule veel midagi lisada? Kristlikku õigust nimetab Henrik oma kroonikas korduvalt. Näiteks pärast liivlaste ülestõusu mahasurumist 1206. aastal, kui turaidalased, olles vastu võtnud püha ristimise müsteeriumi, palusid oma preestrit Alebrandi lahendada nende kohtuasju kristlaste õiguse järgi.⁷ Samuti võtsid kristlaste õiguse koos ristimisega vastu sakalased 1212. aastal (olles

¹ Arheoloogia andmetel olid kohalikud elanikud kristliku sümboolikaga selleks ajaks juba hästi tuttavad, kuid neil puudus kiriklik organisatsioon.

² A. Forey. The military orders and the conversion of Muslims in the twelfth and thirteenth centuries. – *Journal of Medieval History* 28, 1, March 2002, lk. 1–22.

³ O. Sild. Eestlaste vabaduse järgjärguline kokkuvarisemine keskajal. – *Eesti Kirjandus* 1926, nr. 1.

⁴ J. Uluots. Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil. – *Eesti Muinsuskaitse Seltsi Toimetisi* 1989, nr. 1, lk. 16–17 (uustrükk).

⁵ H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968, lk. 58–65, 101–102.

⁶ C. S. Jensen. ‘Verbis non verberibus’. The Representation of Sermons in the Chronicle of Henry of Livonia. Ilummas.

⁷ HC (= Henriku Liivimaa kroonika. *Heinrici Chronicon Livoniae*. Tlk. R. Kleis, toim. E. Tarvel. Eesti Raamat, Tallinn, 1982) X. 15.

enne andnud pantvange) ja koos ristimise sakramendi uuendamisega liivlased pärast Satesele kaotamist samal aastal.⁸ Vägivaldselt ristituna lubas Lembitu oma kaaskondlastega ristiusu õigusest kinni pidada pärast Lõhavere ning ridalased pärast Soontagana langemist 1215. aastal, need nõuded olid ühendatud semgalite, järvalaste ja virulaste vägivaldselt pööramisel 1219. aastal.⁹ 1225. aastal pakusid saarlased ja mereäärsed eestlased end Modena Willelmuse kaitse alla, „... lubades preestrid ühes kogu kristlaste õigusega vastu võtta, et ta ainult neid taanlaste kallalekippumisest päästaks”.¹⁰ Ka kuralaste pööramisel käisid ristimine ja kristlaste seadus käsikäes.¹¹ Vaid korra sakslased kõigest tutvustasid kristlaste õigust pärismaalastele, mitte ei sundinud seda peale. See toimus kevadel 1211, kui Viljandi küll vallutati, kuid ristimine lükati edasi suure verevalamise tõttu.¹²

Niisiis kaasnes kristliku õiguse juurutamine alati koos ristimisega. Mida see aga endast kujutas? Meie kroonik talle nii ilmselge asja sisu otse ei selgita. Ei kasuta seda terminit ka kanoonilise õiguse koodeks. Ja see on ka mõistetav. Reguleerib too ju õigusvahekordi kiriku sees, paganatega suhtlemisel aga oli tegemist kristlaskonna-välise jõuga. Sellepä-

rast siis *kristlaste õigus* kui vastand paganate õigusele. Samas tuleb silmas pidada, et see pidi olema midagi väga lihtsat ja konkreetset, mida oli võimalik lausa välitingimustes seletada ka läänekiriku jurisprudentsis täiesti vähikutele pärismaalastele ja mille analoogiaid too tundis oma senisest kogemusest.

Mingi vihje kristlaste õiguse sisule leiame 1206. aasta toreidalaste pöördumisest oma preestri Alebrandi poole, milles viimast palutakse lahendada selle järgi nii liivlaste vaimulikke kui ka ilmalikke asju.¹³ Peapiiskop Andreas Suneseni otsusel 1221. aastast kuulusid ilmalikud õigused Sakalas ja Ugandis mõõgavendadele, vaimulikud aga piiskopile.¹⁴ Niisiis hõlmas kristlaste õigus mõlemat. Vaimulikul poolel pole siinkohal mõtet pikemalt peatuda, see oli kogu katoliiklikus maailmas enam-vähem sama. Tuli käia kirikus, pihil, järgida kristlikke kombeid elus ja surmas, mõista ja tunnustada ristiusu põhitõdesid ning riitusi (*et aliorum ritus Christianorum observabunt*).¹⁵ Ent neofüütidesse suhtumisel oli kirik puhuti ka leebe ja talus mõne aja vanu tavasid. Kui saarlasi süüdistati, et nad rõõvitud neidiseid mitmekaupana naiseks võtavad, siis seda mitte polügaamia pärast, vaid kuna kristlase liit paganaga on sobimatu.¹⁶ Paavst Innocentius

⁸ HC XVI. 1; XVI. 4

⁹ HC XVIII. 7; XIX. 9; XXIII. 3, 6, 7.

¹⁰ HC XXIX. 4. ... *Osiliani quoque et Estones Maritimi, qui se in defensionem ipsius offerebant, promittentes se sacerdotes cum omni iure christianorum recepturos* [minu esiletõstet – I. L.], *tantum ut ipsos ab impugnatione Danorum liberaret.*

¹¹ LECUB (= Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Hrsg. von Fr. G. von Bunge. Bd. 1, Reval, Dorpat, 1853; Bd. 3, Reval, Dorpat, 1857) I, 105 (kuralaste leping riialaste ja mõõgavendadega 1230). ... *et ab eis (preestritelt) obedienter baptismum recipient, et legem Christianam.* Siin esineb väljend *lex* küll ainsuses ja vastab vaid osale laiemast kristlaskonna kohusest, mida antud dokumendis tähistab väljend *iugum Christianitatis* (otsetõlkes: kristluse ike). *Lex Christiana* näol on tegemist kristlike normide ja õpetuse kogumiga, ka usutunnistusega (ilmselt hõlmas see antud juhul niihästi põhimõtteid, riitusi kui ka kümnist). Mõiste kujunes välja juba alates Constantinus Suurest ja sulandas pikkamööda endasse ka Rooma õiguse sätteid, kaasa arvatud piiskopliku jurisdiktsiooni põhimõtte (mille pädevus muide ei olnud piiratud vaid kristlaskonnaga). Vt. P. E. Pieler. *Lex Christiana. Akten des 26. Deutschen Rechtshistorikertages.* Hrsg. P. Simon. Frankfurt am Main, 1987, lk. 485–504.

¹² HC XIV. 11.

¹³ HC X. 15. *Thoredenses vero receptis sacri baptismatis misterii cum omni iure spirituali rogant sacerdotem suum Alabrandum ut sicut in iure spirituali sic et eos expediat in civilibus causis quod nos dicimus in iure seculari secundum iura christianorum.*

¹⁴ HC XXV. 1. *In Saccula vero et Ugaunia regalia cuncta simul et secularia iura fratribus milicie dederunt et episcopo spiritualia commiserunt.*

¹⁵ LECUB I, 103, 104 (kuralaste lepingud paavsti legaadi nuntsiuse Alna Balduiniga 1230). Mõningaid ettekirjutusi veel: LECUB I, 13; LECUB I, III, 169 (saarlaste leping ordumeister Andreas de Velveniga 1241).

¹⁶ HC XXX. 1.

“Paganlik” eestlane võttis
oma ehteid kaunistades
eeskuju kristlikust Läänest:

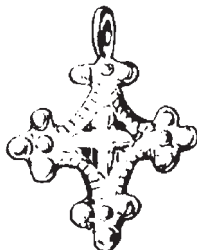
Sõrmus Fuchsenhofi
leiust Austrias

Rinnaleht
Kostivere aardest

Sõlg Fuchsenhofi leiust

Ripats Dole Vampenieši
kaldest Lätis

Kävõru ornament Kilti aardest

Võru katkend Fuchsenhofi leiust

Hoburaudsõlgede otsad Mõigu aardest

III jättis 1199. aastal liivlastele mõneks ajaks
alles nende vanad abielukombed, kaasa arva-
tud abiellumise õigus neljandast ja mööndus-
tega koguni kolmandast ning teisest põlvest
lähisugulaste vahel.¹⁷ Veel 1236. aastal lubas
paavst Gregorius IX vastpööratuil oma enne-
ristimist võetud naised alles jätta, ehkki see ei

olnud kooskõlas kanoonilise õigusega.¹⁸ Sama
kehtis matusekommetes. Aastal 1214/1215
läkitas Innocentius III kirja mõõgavendadele
ja Riia piiskopile Albertile, millega jättis neo-
füütidele õiguse valida matmisviisi oma ära-
nägemist mööda.¹⁹ Pole siis ime, et ülikrist-
liku Kaupogi surnukeha põletati pärast Madi-

¹⁷ LECUB I, 13. Hiljem kinnitas selle põhimõtte üldkirikliku normina Gregorius IX Laterani kirikukogul 1215.
Varem kehtis abielukeeld kuni seitsmenda veresugulasastmeni.

¹⁸ LECUB I, 145.

¹⁹ L. Arbusow. Römischer Arbeitsbericht 1. Latvijas Universitātes Raksti. – Acta Universitatis Latvijensis 17.
Rīga, 1928, lk. 296–297, 323; H. Valk. Rural cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD. – CCC papers. 3.
Visby–Tartu, 1999, lk. 95. ... *ellegant sepulturam ad eorum voluntatem*.

sepäeva lahingut täiesti paganlikul kombel, ja seda ilma kleeerikute protestita, hoopis kiriku kiidulaulu saatel.²⁰ Vaid korra heidab Henrik eestlastele ette, et need, taganenud usust, on võtnud tagasi oma naised ja kaevanud haudadest põletamiseks välja oma surnud. Aga seegi süüdistus esitati eestlastele nende mässu tõttu aastal 1223.²¹ Muidu polnud sellest lugu. Ei kurda Henrik pööratute patuelu üle ega süüdistada neid ka oma usutoimetuste unarusse jätmises. Vaevalt et vastristitud kõik eeskujulikud olid, pigem polnud igapäevaste kombetalituste jälgimine Liivimaa noore kiriku jaoks kõige olulisem, usust äralangemine muidugi välja arvatud. Aga sellel olid oma põhjused, millest allpool.

Märksa raskem oli uutel kristlastel mõista, et vanade maksude kõrval tuleb kiriku heaks tasuda kümnist, mis samuti oli uue õigussüsteemi osa. 1211. aastal, pärast koos sakslastega võidetud lahingut saarlaste ja läänlaste vastu palusid liivlased piiskoppe kergendada neil lasuvat kristlaste õigust. Riia piiskop tuligi palvele vastu ning määras kümnisse asemel neile vakamõõdu, hoiatades siiski, et kui liivlased peaksid oma ustavuse unustama, tuleb neil taas täielikult tasuda kümnist ning ülejäänud kristlikke kohustusi (mida väljendab ikka seesama termin *iura christianitatis*).²² Nähtavasti aga ei pidanud mõned mõõgavennad piiskopi antud lubadust, mis juba järgmisel aastal kutsus välja Autine lätlaste ja Satesele liivlaste rahulolematuse. Liivlaste ja lätlaste kristlike

kohustuste leevendust palus piiskop Albertilt koguni Kaupo, kuid asjatult. Tüli lahvas relvastatud võitluseks, mille käigus foogt Daniel Lielvärdest põletas maha Satesele linnuse ning vangistas selle maakonna liivi vanemad. Nüüd pandi liivlastele peale täielik kristlik õigus kogu selle ranguses, kaasa arvatud kümnis.²³ Ugalastele pandi kümnis peale nähtavasti alles 1224. aastal.²⁴ Hiljemalt samal aastal pidid seda tasuma ka Sakala, Nurmekunde, Vaiga ja Möhu asukad, nagu ilmneb maajaotuslepingust Lihula piiskopi Hermanni ja mõõgavendade vahel.²⁵ Kohati asendati see ka Eestis, näiteks Järvamaal, vakamõõduga.²⁶ Kümnist pidid maksma isegi muidu veel nii vabad saarlased, nagu ilmneb Riia piiskopi Nicolause 1231. aasta kirjast, milles ta annetas kolmandiku Saaremaast, Kuramaast ja Zemgalest Riia kodanikele *cum omni iure temporalis, decimarum et locatione ecclesiarum*.²⁷ Pole välistatud, et see kohustus pandi saarlastele peale kohe pärast nende alistumist 1227. aastal. Vähemalt süüdistab paavst mõõgavendi 1234. aastal, et nood võtnud seitse aastat Tallinna ja Saaremaa piiskopkonnas seadusevastaselt kümnist.²⁸ Sõnutsi kümnist küll nimetamata (kuid see ilmneb võrdsustamisest Ojamaa asukate kohustustega ning teistest, pisut hilisemaist ürikuist²⁹) sätestatakse kiriklikud maksud ka kuralaste 1230. aasta lepingus Alna Balduiniga.³⁰ Pärast vahepeal toimunud saarlaste apostaatias taastati nende kiriklikud kohustused

²⁰ HC XXI. 4.

²¹ HC XXVI. 8.

²² HC XV. 5. [---] *ita tamen ut si quando fidelitatis sue oblitum infidelium se consiliis inmiscant et ritibus paganorum baptismi sui sacramentum inficiant ad decimas solvendas et cetera iura christianitatis deinceps integraliter teneantur*.

²³ HC XVI. 1, 3, 4. *Nunc vero supplicite domino episcopo ut omnium vestrorum excessuum obliviscatur et in plenariam vobis remissionem peccatorum iniungat quatenus incere credentes in Deum omnia christianitatis iura recipiat integraliter et decimas frugum vestrarum Deo et Dei servitoribus tribuat sicut et alie gentes omnes que sancti baptismatis fonte ut renate*.

²⁴ HC XXVIII. 8; H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni 1968, lk. 63.

²⁵ LECUB I, 62, 63; vt. ka HC XXVIII. 9.

²⁶ HC XI. 6. ... *annone mensuram pro decima institutam*.

²⁷ LECUB I, 109. Siinkohal peab siiski silmas pidama, et tollane kõnepruuk ei eristanud kümnist ja hinnust päris selgesti (H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni 1968, lk. 64–65).

²⁸ DD (= *Diplomatarium Danicum*. 1. række, 6. bind, 1224–1237. Ved N. Skyum-Nielsen, C. A. Reitzel. København, 1979) I:6, nr. 199 (30). ... *contra ius possiderunt decimas iura spiritualia*.

²⁹ LECUB I, 125 (1232), 186 (1234).

³⁰ LECUB I, 103. *Ad ea vero iura, quae persolvere tenentur indigenae de Gothlandia, per omnia perpetuo tenebuntur episcopo suo*.

1241. aasta lepinguga (milles need kohustused on küll väljendatud üsna üldsõnaliselt).³¹

Mida kristlik õigus veel hõlmas, Henrik meile ei reeda. Kuid sellest saab aimu tema kroonika sisu kaudu. Ilmselt kuulus kristlaste kohustuste hulka oma vaimulike ülalpidamine, mida selgesõnaliselt väljendatakse küll vaid kuralaste lepingutes Alna Balduini ja riialaste ning mõõgavendadega.³² Neofüütide kohustust pidada ülal oma preestreid tähendas ka paavst Gregorius IX 1236. aasta määrustes seisev *iura parochalia*.³³ Ja kui preestrid said piiskop Hermannilt Ugandis ja mõõgavendadelt Sakalas 1224. aastal vilja ja põlde,³⁴ siis ei saanud need ju taevast alla langeda, vaid tuli võtta kohalike talupoegade käest.

Ühtlasi jõuame nüüd kristlaste õiguse ilmaliku ning pärismaalaste jaoks märksa olulisema küljeni. Kõige selgemini väljendus see äsjaristitute kohustuses kaasa lüüa sakslaste sõjaretkedel veel pööramata maakondade ja hõimude vastu. Algul olid need lätlased ja liivlased, kes võitlesid vallutajate väe ridades. Tõrkujaid ähvardas kolmemargane trahv, mis vastas kas 150 või 600 g hõbedale.³⁵ Sedamööda, kuidas kristlust levitati Eestimaal, kasvas ka sakslaste eest sõdivate eestlaste hulk. Mõned näited. 1215. aastal ristiti elanikud Sakalas ja Ugandis.³⁶ Juba järgmisel, 1216. aastal osalesid sakalased Harjumaa,³⁷ 1217. aastal aga nii

sakalased kui ka ugalased Järvamaa rüüstamisel, mis lõppes järvalaste ristimisega.³⁸ Pärast kaotatud Madisepäeva lahingut tootasid sakalased taas kord oma kristlikku kohust täita ning käisidki 1219. aastal karistusretkel Järvalmaal.³⁹ Järgnevalt tungisid sakalased, ugalased ja järvalased (kõik juba ristitud) Virumaale,⁴⁰ 1220. aastal aga Harjumaale.⁴¹ 1227. aastaks oli kogu Mandri-Eesti ristitud. Henrikul pole siitpeale enam tarvis nimetada eestlaste maakondlikku päritolu ja Saaremaa-retke kirjeldades märgib ta nende osavõttu vaid üldiselt.⁴² Saaremaa alistamise järel võisid Albert, ordumeister Volquin ja Riia linn ning muud sakslased lüübeklastele uhkelt teatada, et saarlased on töötanud neile kõiges kuuletuda ning ühiselt sõda ja rahu pidada.⁴³ Sakslaste sõda ja rahu, mõistagi. Kiitlemine näib nimetatud juhul siiski olnud pisut ennatlik – kummalisel kombel ei maini saarlaste sõjakohustust nende 1241. aasta leping ordumeistriga. Üks kahest, kas oli asi niigi selge või pigem ei jõutud siin kokkuleppele (mis omakorda näitab saarlaste positsiooni tugevust Läänemaal (Lihulas?) toimunud läbirääkimistel). See viga parandati 1255. aasta lepinguga, milles saarlasi kohustati ordu nõudel sõjakäikudeks.⁴⁴ Ka kuralased pidid vastavalt 1230. aasta lepinguile osalema sõjaretkedel paganate vastu, seda nii kristlaste maa kaitsmise kui ka kristluse levitamise ees-

³¹ LECUB I, 169; III, 169.

³² LECUB I, 103–105.

³³ LECUB I, 145. *Neophiti teneantur ad iura parochalia*.

³⁴ HC XXVIII.8, 9.

³⁵ HC XI. 5.

³⁶ HC XV. 7; XIX. 8.

³⁷ HC XX. 2.

³⁸ HC XX. 6.

³⁹ HC XXI. 5; XXIII. 6.

⁴⁰ HC XXIII. 7.

⁴¹ HC XXIII. 9.

⁴² HC XXX. 3.

⁴³ LECUB I, 98. ... *nobis per omnia obedire promiserunt et unam pacem et unum bellum servare nobiscum elegerunt*. Dokument on dateerimata, ehkki Bunge paigutab selle (Gadebuschi järgi) 1227. aastasse. Võttes arvesse kirja preambulast ilmnevat Saaremaa kolmikjaotust, mis astus jõusse alles 1231. a., ei tohiks ka käsitletav dokument olla koostatud varem.

⁴⁴ LECUB III, 321. *E contrario sunt obligati nobis fide data ad expeditiones in hyeme com equis et cum navibus in aestate, si hoc a fratribus ab eis fuerat requisitum*. Järgnev lisand, millega neid kohustatakse appi tulema, kui ordut tülitatakse, ei piira eelnevat, vaid on sellele lisaks. Lause esimene pool tähendab kohustust ründe-, teine kaitsesõjaks.

⁴⁵ LECUB I, 103, 104. ... *expeditiones super paganos tam pro terrae Christianorum defensione, quam pro fidei dilatatione faciendas frequentabunt*. LECUB I, 105. *Praeterea iidem Curones nobiscum impugnabunt inimicos Christi*.

märgil.⁴⁵ Ja viimaks rõhutab neofüütide väe- ja maakaitsekohust paavst Gregorius IX 1236. aastal.⁴⁶ Et tegemist polnud millegi eriliseltsaksapärasega, tõendab taanlaste teguviis, kes, ristinud 1220. aastal harjulased, saatsid need omakorda järvalaste peale.⁴⁷ Siin on suur vahe rüüsterkedega, mille käigus ristimist ei toimunud ja mille järel suhted tulnukate ja pärismaalaste vahel jäid endiseks.⁴⁸

Järelikut oli ristimine 13. sajandi alguse Liivimaal eelkõige mitte religioosne, vaid poliitiline akt. Vähemalt nõnda nägid asja vallutajad. 1219. aasta sündmusi kirjeldades märgib Henrik, et Virumaa vanemad, „... võttes vastu püha ristimise müsteeriumi, andsid enda ja kogu Virumaa üle õndsale Maarjale ja Liivimaa kirikule”.⁴⁹ Kui siin võiks veel mõelda ka kiriklikku alluvust, siis edasine tsiitaat kõrvaldab igasugused kahtlused. Nimelt väitsid riialased juba järgmisel aastal taanlastele selgelt ja üheselt, et „... Virumaa on nende oma, sest on nende omade poolt ristiusu alla heidetud”.⁵⁰ Nagu Henrik tunnistab, olid ka pärismaalased ristimise poliitilisest tähendusest täiesti teadlikud. Näiteks liitusid juba ristitud sakalased 1216. aastal venelaste, saarlaste ja harjulastega, „lootes sel viisil heita endilt saklaste ikke ja ühtlasi ka nende ristimise”.⁵¹ 1232. aastal jõudis probleem koguni Friedrich II kõrva. Nimelt anti keisrile teada, et Liivimaa, Eestimaa, Zemgale ja Preisimaa

rahvad ei julge ristiusku astuda, kuna kardavad seeläbi orjusse sattuda.⁵² Siit selgub, miks oli „kristlusest äralangemine” ja „ristimise mahapesemine” allutatute jaoks nii tähtis.

Ristimise kui poliitilise akti tähtsust silmas pidades saab mõistetakavaks saklaste-taanlaste vahelise võiduristimise mõte. 1220. aastal sekusid pühasse võidujooku (nähtavasti küll Taani liitlastena)⁵³ ka rootslased, kes Henriku ärritunud sõnul asusid Lihula linnusesse, kuhu paavst oli ometi kinnitanud piiskop Alberti venna Hermann, „käisid ringi mööda [Ridala] maakonda, õpetades ja ristides neid ja kirikuid ehitades”, mis kutsus omakorda esile riialaste protesti.⁵⁴ Selle probleemi lahendasid nende eest küll saarlased, kes Lihula vallutasid ja selle rootslastest meeskonna maha tapsid. Koguni venelased, kellele reeglina ei läinud korda mitte usk, vaid maks, said asjast aru ja üritasid 1216. aastal ugalasi ristida.⁵⁵ 1222. aastal kaebas piiskop Albert paavst Honorius III-le, et venelased asuvad Liivimaale elama, neavad ära ladinlaste ristimise (s. t. kuulutavad selle kehtetuks) ning lahutavad nende sõlmitud vastpööratute abielud.⁵⁶ Nähtavasti olid venelased aktiivseks muutunud juba varem. 1208. aastal ristasid nad oma maksualuseid Talava latgaleid.⁵⁷ See polnud ainukordne aktsioon. Ka Beverini vanema Talibaldi pojad olid 1214. aastaks võtnud ristiusu vastu venelastelt.⁵⁸ 1215. aasta Laterani kirikukogul,

⁴⁶ LECUB I, 145.

⁴⁷ HC XXIV. 2.

⁴⁸ HC XV. 7, XVIII. 5, XIX. 9, XX. 2.

⁴⁹ HC XXIII. 7. „...sacri baptismatis mysterium ttradiderunt se totamque Vyroniam beate Marie et Lyvonensi exdesie [---].

⁵⁰ HC XXIV. 1. „... Vironiam suam esse, tamquam a suis ad fidem christianam subiugatam.

⁵¹ HC XX.7. *Et venerunt non tam Osilienses et Harionenses quam eciam Saccalanenses iam dudum baptizati sperantes iugum Theuthonicorum simul et baptismum eorum taliter a se remove.*

⁵² LECUB I, 112. Kartust hajutamaks võttis Friedrich vastristitud oma keiserliku kaitse alla. See ei takistanud teda 1245. a. Kuramaad, Leedut ja Zemgale kõige täiega Saksa Ordu kõrgmeistrile lubamast.

⁵³ K. Markus. Från Gotland till Estland. Stockholm, 1999, lk. 170–171.

⁵⁴ HC XXIV. 3. *Et resedit in castro Lealensi ad quod erat episcopus Hermannus frater Lyvonensis a domno papa confirmatus eo quod eadem provincia fuerit quondam a Rigensibus expugnata et fidei rudimentis initiata. Et circumvenerunt Sueci per provinciam docentes et baptizantes ex eis et ecclesias edificantes. [---]. Miserunt quoque Rigenses nuncios ad ipsos dicentes ipsas provincias a suis ad fidem christianam subiugatas [---].*

⁵⁵ HC XX.3. *Post hec indignati Rutheni de Plecekowe contra Ugaunenses, eo quod baptismum Latinorum acceperunt et suum contempserunt, bellumque eis comminantes censum ac tributum ab eis exegerunt.* Sellele on tähelepanu pööranud ka C. S. Jensen. ‘Verbis non verberibus’. The Representation of Sermons in the Chronicle of Henry of Livonia (ilmumas).

⁵⁶ LECUB I, 55.

⁵⁷ HC XI. 7.

⁵⁸ HC XVIII. 3.

millel osales ka Liivimaa esindus, võeti vastu otsus, mille järgi ladinlaste ristitud ei tohtinud kreeklased enam ümber ristida.⁵⁹ Ehkki tegemist oli laiema probleemiga, võiks siin oletamisi näha ladina kiriku vastuaktsiooni ka Liivimaal toimunud kreekakatoliku misjoni aktiveerumisele. Ja lõpuks võistlesid vastristitute pärast omavahel isegi Alna Balduin ja mõõgavennad, kes ei lasknud viitselegaadil ristida kuralasi.⁶⁰

Niisiis, ristimise vastuvõtmisega sattusid vastpööratud oma ristijatest poliitilisse sõltuvusse ning muutusid nende alluvateks.⁶¹ Sõnaselgelt on see väljendatud kuralaste 1230. aasta lepingus, millega neid kohustati kõiges alluma oma piiskopile.⁶² See omakorda pani ristituile peale teatavad kohustused, millest taganejaid karistati karmilt. Eriti hea näide siin on virulaste vanem Tabelinus, kes, olles juba ristitud Ojamaal, pidi pärast seda vastu võtma riialaste ja vahepeal nähtavasti veel ka taanlaste ristimise. Sellest hoolimata tõmbasid taanlased ta „vale ristimise”, s. t. vale isanda teenimise eest oksa.⁶³ 1220. aastal, pärast saarlaste Tallinna vallutamise ebaõnnestumist, poosid taanlased üles nondega mesti lõõnud Revala, Harju ja Viru vanemad (kes teadupärast olid taanlaste ristitud ja seega muutunud nende alamaiks, oma kohusest aga taganenud).⁶⁴ Seega, kui tollased allikad kõnelevad usutaganejatest, ei maksa seda alati võtta sõna-sõnalt. Pigem peetakse nende all silmas feodaalse sõltuvuse

vastu eksijaid, keda mõistagi vastavalt süü ras-kusele nuheldi.⁶⁵

Ent oma isanda eest sõdimine polnud ainus ilmalik „kristlik kohustus”. Vastristitud pidid tegema muudki – ehitama uutele isandatele näiteks kirikuid, linnuseid ja teid, mis kohalikku tööjõudu rakendamata oluks üpris kulukas ja aeganõudev. Juba 1216. aastal tuli ugalastel osaleda Otepää linnuse väljaehitamisel orduvendade jaoks.⁶⁶ Vanem riimkroonika uhkustab pärast Madisepäeva lahingut:

„... der cristenheit zu hute
suln sie burge buwen
ich wil in wol getruwen,
mochten sie is erlazen sin,
sie envurchten nicht der helle pin.
sie geben mildeclich ir brot.
sie buwen kirchen durch die not
in deme cristentume.
nach gotelichem rume
leider selden daz geschichte:
entwungen sie ir herren nicht ...”⁶⁷

„In deme cristentume” võib siinkohal tähendada sedasama, mida ladinakeelne *iura christianorum*. Seda oletust toetab Kölni toomskolastik, Münsteri toomkooli asutaja, äge ristsõdija ja hilisem Paderborni piiskop Thomas Oliver (Oliverus, 1223?–1225), üks väheseid Henriku kaasaegseid kirjamehi, kes Liivimaa asjust räägib.⁶⁸ Tema eelkäija Bernhard III (1204–1223) oli külastanud Liivimaad 1211.–

⁵⁹ <http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.html>, kaanon 4.

⁶⁰ DD I:6, nr. 199 (34).

⁶¹ Ristimise tähenduse kohta poliitilise aktina vt. M. Tamm. Religious Practices of the Native Population of Livonia in the Medieval Written Sources (Eleventh to Fifteenth Centuries). – Inventing Livonia. – Religious and Geographical Mapping of the Eastern Baltic Region in Early Thirteenth Century. Liivimaa leiutamine. Ida-Baltikumi religioosne ja geograafiline kaardistamine 13. sajandi esimesel poolel. Doktoriväitekirj. Juhendaja prof. J. Kivimäe. Tallinn, 2009, lk. 1–2. <http://www.ai.ee/failid/784.doc>.

⁶² LECUB I, 103. *Episcopum autem* [– – –] *recipient, et in omnibus, tamquam domino suo et episcopo, aliorum more debito Christianorum, perfectissime obedientes, eidem obtemperabunt.*

⁶³ HC XXIII. 7; XXIV. 1.

⁶⁴ HC XXIV. 7.

⁶⁵ Selle kohta Euroopa laiemas kontekstis vt. H. Jansson. Pagani and Cristiani. – Cultural Identity and Exclusion Around the Baltic in the Early middle Ages. The reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region: papers of the XIIth Visby Symposium, held at Gotland University (ed. J. Staecker). Acta Visbyensia 12. Visby, 2009, lk. 171–191.

⁶⁶ HC XX. 5.

⁶⁷ RC (= Liivimaa vanem riimkroonika. Tlk. ja komm. U. Eelmäe. Tallinn, 2003) 1400–1410.

⁶⁸ Tema kohta: D. Deubner. Hermann von Salza und der Kölner Domscholaster Oliver./ Moment. Online. <http://www.moment-online.de/content/view/443/33/>. Vaadatud nov. 2008.

1212. aastal.⁶⁹ Vestfaalis paiknevad Müns-ter ja Paderborn, nagu ka Reini-äärne Köln olid tähtsaimad Liivimaad külastavate saksa kaupmeeste lähtekohad.⁷⁰ Oliverus ise käis Laterani kirikukogul 1215. aastal, kus ilmselt kohtus Riia piiskopi Alberti ja tolle kaaslas-tega. Seetõttu on mõisteta, et oma Püha Maa asjade kroonikasse põimis Oliverus andmeid ka Läänemere paganate – liivlaste, eestlaste ja preislaste ristimise kohta. Kirjeldanud algul paganarahvaste kommet austada loodusvaime, märgib ta, et Innocentius III ajal (1198–1216) on need pöördunud kristlusse, ehitavad oma hingekarjaste sõna kuulates kirikuid ja käivad neis allutatuna suures osas kristlikele seadus-tele.⁷¹ Niisiis tunnistab ka Oliverus, et kristli-kud seadused hõlmasid muu hulgas kirikute ehitamise kohustust. See oli karjuvas vastuolus mujal Saksa- ja ka Prantsusmaal tollal üldiselt kehtinud tavaga, mille järgi diötseesirahval ei lasunud kohustust katedraalide ega kogodu-sekirikute ehituseks, ehkki ka seal tehti sel-leks kohati katseid (küll kehtis selline kord Itaalias ja Inglismaal, aga anglosaksid olidki alistatud rahvas).⁷² Komme säilis Liivimaal hiljemgi. Veel 1288. aastal vahetas Kärkna kloostri abt Winand oma Albu alloodi ordule Lykewalde, Nummekule [Nõmmküla], Pype

[Piibe] külade vastu, kusjuures ordu seadis tingimuseks, et endistel ja tulevastel kloostri aladel elavad inimesed peavad vajadust mööda osalema kirikute, linnade ja teede ehitamisel vastavalt Järva ordualal elavate eestlaste juu-res kehtivale üldisele tavale.⁷³ 1284. aastal sätestas Saare-Lääne piiskop Hermann, kinni-tades oma eelkäija antud kümnise ja maksud, et vastristitud pidid ehitama oma isandatele linnuseid, kirikuid ja maju, kui need olid tule või vaenu läbi hävinud, ka olid nad kohustatud ehitama ja parandama oma kirikuid ja kogodu-sevaimulikele [maju?], kui need olid tules või mõnel muul põhjusel hävinud.⁷⁴ Arvatavasti refereerib see säte juba eelmiste piiskoppide ajal välja kujunenud olukorda.

Lisaks ei saa jätta märkimata ka uusi ilma-likke maksukohustusi,⁷⁵ mis näiteks saarlaste 1241. aasta lepingus on lausa esikohal.⁷⁶ Tege-likult nimetavad Riia piiskop, ordumeister ja riialased Saaremaad oma maksukohuslaseks juba 1234. aastal, kusjuures ürikust selgub, et nende ühised saadikud olid seal maksu kogunud ka varem,⁷⁷ arvatavasti alates 1231. aasta lepingust. Hinnus pandi peale ka teis-tele ristitud hõimudele, näiteks järvalastele,⁷⁸ läänemaalastele⁷⁹ ja kuralastele.⁸⁰ Taanlased mõistagi maksustasid oma alamaid Harjumaal,

⁶⁹ LECUB I, 23, reg. 28.

⁷⁰ I. Leimus. Wann und woher ist der deutsche Kaufmann nach Livland gekommen. Eine numismatische Studie. – Delectat et docet. Festschrift zum 100jährigen Bestehen des Vereins der Münzenfreunde in Hamburg, hrsg. v. Manfred Mehl. Numismatische Studien, Heft 16. Hamburg, 2004, lk. 317–332.

⁷¹ Chronicon terrae Prussiae von Peter von Dusburg. Hrsg. von M. Toppen. Scriptores rerum Prussicarum 1. Beil. 3. Leipzig, 1861, lk. 241. [– –]; *nunc autem sanam doctrinam secuta, ad episcopum et pastorem animarum suam conversa Jesum Christum, pontificibus suis obediens ecclesias aedificat et frequentat, legibus Christianis pro magna parte subjecta.*

⁷² W. Schöller. Die rechtliche Organisation des Kirchenbaues im Mittelalter vornehmlich des Kathedralbaues. Baulast – Bauherrenschaft – Baufinanzierung. Köln–Wien, 1989, lk. 75, 351; A. Reitemeier. Pfarrkirchen in der Stadt des späten Mittelalters. Politik, Wirtschaft und Verwaltung. – Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beihefte Nr. 177. Franz Steiner Verlag, 2005, lk. 279, 352.

⁷³ LECUB I, 7101a, reg. 594a: *ad structuras ecclesiarum, urbium et viarum iuvabunt ... secundum aliorum Hestonum saepedictorum praeceptoris et fratrum, in Ierwia habitantium, consuetudinem generalem.*

⁷⁴ LECUB I, 490, reg. 559: *Praeterea castra ecclesiae et domos minorum suorum aedificabunt, si ipsas contingat per incendium vel insultus hostium devastari. Item ecclesias suas, et plebanorum [domos?] aedificabunt et reaedificabunt, si fuerint incendio vel aliquo casu fortuito devastatae.*

⁷⁵ Põhjalikumalt vt. H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni 1968, lk. 58–65.

⁷⁶ LECUB III, 169.

⁷⁷ LECUB I, 139.

⁷⁸ HC XX. 6; XXI. 6.

⁷⁹ HC XXI. 5; XXVIII. 2, 7.

⁸⁰ LECUB I, 105.

Rävalas ja Virumaal.⁸¹ Kuid kirikukümnis oli alati tähtsam kui kõik muud maksud.⁸²

Ja viimaks kaotasid alistatud suures osas oma administratiivse ja kohtuliku võimu. Ilmalikke kohtuasju hakkasid nüüd lahendama vallutajate foogtid,⁸³ vaimulikke aga piiskopid (algul tegelikult neile alluvad vaimulikud, hiljem pigem ametnikud).⁸⁴ Kui Saksa Ordu kõrgmeister Heinrich von Hohenlohe sai 1245. aastal keiser Friedrich II-lt voli Kuramaa, Leedu ja Zemgale vallutamiseks, kohustati ordu muu hulgas tema tulevastes valdustes määrama kohtunikud ja ametnikud alistatud rahva õiglaselt valitsemiseks, tsiviil- ja kriminaalasjade lahendamiseks, heade kommete ja tavade juurutamiseks ning seadusandluse koostamiseks.⁸⁵ Ainult Saaremaal oli see uute isandate ülemõigus piiratud – nii vakuse ajaga (hiljem täpsustatult mihklipäevast paastuni) kui ka kohalike maavanemate nõuannetega.⁸⁶ Kuid kristlikud sätted hakkasid üha enam korraldama ka saarlaste elu.⁸⁷

Mõningate kaudsel teel tuletatud kristliku õiguse tähenduskülgede tõelevastavust aitab kontrollida riialaste ja mõõgavendade 1230. aasta leping kuralastega.⁸⁸ Tolles tarvita- takse küll pisut ebamäärasemat, kuid nii oma

sisult kui ka vormilt sarnast terminit *iugum Christianitatis* – kristlaskonna ike ehk kohus⁸⁹ – ning seletatakse see lühidalt ka lahti. Kõigepealt tähendas see kuralastele viljamaksu, siis kohustust ülal pidada oma preestreid, võtta neilt vastu ristimine ja kristlaste seadus (ehk siis usutunnistus ja piiskopi jurisdiktsioon, vt. eespool viide 8) ning võidelda Kristuse vaenlaste vastu. Niisiis refereerib osundatud ürik peaasjalikult neidsamu kohustusi, millest meile kõnelevad muudki allikad.

Samast lepingust ilmneb aga ka sõnaselgelt, et kristlaste õiguse omaksvõtt ei tähendanud maaomandi minetamist. Nimelt märgitakse siin, et vastristitud säilitavad omandiõiguse põldudele ja muule varale ning ühelgi võimul pole voli seda vaidlustada.⁹⁰ Ühtlasi vastas see Saksamaal, sh. Alam-Saksimaal parajasti välja kujunevale muistrile, mille järgi talupojad 12.–13. sajandil vabanesid pärisorjusest.⁹¹

Muidugi oli feodaalsel õigusvahekorral ka teine külg – ülema kohus kaitsta oma alluvaid ning kristlase kohus kaitsta oma usuvendi. Paraku ilmneb see selgelt vaid sakslaste osalemises lätlaste-liivlaste neimakäikudel Eestises,⁹² mis tähendab, et see üllas idee rakendati siin tegelikult vallutussõja teenistusse.

⁸¹ HC XXIV. 7.

⁸² Kümne põhimõtte pärineb juba Vanast Testamendist, kuid lõplikult reglementeeris selle kanooniline õigus (Decretum Gratiani) u. 1140. a. Veel kord kinnitas kümne ülimuslikkuse teiste maksude suhtes Laterani kirikukogu 1215. aastal, vt. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.html>, kaanon 54.

⁸³ HC XXVI.5–7 (Sakalas, Järvamaal, Ugandis); LECUB I, III, 169, 321 (saarlaste lepingud 1241 ja 1255); DD I:6, 199 (paavsti kohtukutse 1234, punkt 50 nimetab Tallinna, Viljandi, Võnnu, Sigulda, Aizkraukle, Harjumaa, Järvamaa, Sakala, Saaremaa foogti).

⁸⁴ HC X.15; LECUB I, 145 (paavst Gregorius IX määrus 1236).

⁸⁵ LECUB I, 185.

⁸⁶ LECUB I, III, 169, 321.

⁸⁷ J. Uluots. Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil, lk. 19–20.

⁸⁸ LECUB I, 105.

⁸⁹ Vrd. HC XIV. 11, kus need mõisted sisuliselt on väga lähedased: „*Unde rogamus, ut parcendo nobis iugum christianitatis, sicut et Lyvonibus et Lettis, ita et nobis misericorditer imponatis.*” *Unde Theuthonici, evocatis senioribus de castro, omnia iura christianitatis eis proponunt ...* I. Šterns tõstab kristluse ike all esile järgmisi põlisrahvaste kohustusi: preestrite vastuvõtt, pantvangide andmine tagatiseks, kümne või hinnuse maksmine. Lisaks märgib ta teisi neofüütide kohustusi, nagu preestrite ülalpidamine, kohati kirikute ehitamine, osavõtt ristisõjast teiste paganate vastu (I. Šterns. Latvijas vēsture. 1180–1290 Krustakari. Rīga, 2002, lk. 356–360). *Iugum* näib siiski olevat olnud pigem metafoor, mida kasutati kristlaskonna kohuse laiemas tähenduses (vrd. HC XXIII.6), kuna *iura* oli termin, mis väljendas õiguslikke suhteid.

⁹⁰ LECUB I, 105. ... *salvis sibi possessionibus et proprietatibus agrorum, ceterarumque rerum sine contradictione cuiuslibet potestatis.*

⁹¹ Nt. B. Töpfer, E. Engel. Vom staufischen Imperium zum Hausmachtkönigtum. Deutsche Geschichte vom Wormser Konkordat 1122 bis zur Doppelwahl von 1314. Weimar, 1976, lk. 96–97.

⁹² Nt. HC XIV.5, 6, 10.

Omaette küsimus on, millal algas kristlaste õiguse levitamine Liivimaal. Ülalpool nägime, et vastav retoorika sai alguse 1206. aastal. Vähemalt puuduvad varasemast ajast selle kohta andmed. Teisalt on aasta 1206 selleks ka küllalt loogiline. Alles pärast Ako juhitud liivlaste ülestõusu mahasurumist algas maal ulatuslikum ristimine ja kirikute püstitamine.⁹³ Kuid kas kristlaste õigust võidetuile peale suruma ajendas toimunud ülestõus või oli tegu tulevikku vaatava n.-ö. jätkusuutliku projektiga, pole selge. Küllap oli siin osake mõlemat. Sakslaste vallutusplaanid olid nüüd igatahes selgemad, esimesed vastased alistatud, jõudu rohkem. Kristlik õigus muutus vallutajate arsenalis saatuslikuks relvaks alistatute vastu.

Kas kohaldati kristlaste õigust ainult Liivimaa paganarahvastele? Oli see midagi siinsele misjonile ainuomast? Kristianiseerimiskroonikaid pole Euroopa tollases kirjanduses just palju, meile ajalt ja ruumilt lähim pärineb Bosau Helmoldi sulest ja on kirjutatud 1170. aasta paiku. Ka Helmold kasutab väljendit *Christianis leges*, kirjeldades näiteks sakside alistamist Karl Suure poolt, kes „relvaga rahustas ning allutas kristlikele seadustele sakside väga julma ja mässulise hõimu”. Nagu Henrikul, tähendasid kristlikud seadused ka siin kristluse vastuvõtmist, kümnise maksmist ning „ühinemist frankidega” ehk siis (vähemalt esialgu) viimastele allumist.⁹⁴ Järgmine kord mainib Helmold kristlikke seadusi, kõneldes

Bremeni piiskopi Ansgari misjonist taanlaste juurde 940. aastail. Viimane sai nimelt Taani kuningalt loa asutada kirikud Schleswigi ja Ribesse ning lubaduse mitte takistada neid, kes soovivad lasta end ristida ning järgida kristlikke seadusi.⁹⁵ Ka siin kaasneb kristlike seaduste järgimine ristimisega. Et ka meist lääne pool ei pidanud kristlane maksma makse mitte ainult kirikule, vaid ka oma vürstile, tõendab passaaž abotriitide kristlikust vürstist Heinrichist (1093–1127), kes nõudis oma alamatelt kinnipidamist kristlikest seadustest ning maksu endale.⁹⁶ Ja viimaks paneb Helmold väljendi suhu ka Clairvaux’ Bernardile endale. Kutsudes üles ristiõjaks, et vabastada Jeruusalemm ida paganarahvaste käest, nõudnud too nende allutamist kristlikele seadustele, et kõik rahvad pöörduksid ristiusk.⁹⁷ Oma kirjelduses toetub Helmold küll vanematele autoritele – Einhardile ja Bremeni Adamile, kuid ei nonde ega Bernardi sõnakasutuses leia me siin käsitletavat terminit. Niisiis kuulub see Helmoldile endale ja pärineb umbes 1170. aastast või pigem veidi varasemast, näiteks Vendi ristiõja ajast.

Juba enne seda, 1120. aastatel, tegi Bambergi piiskop Otto (u. 1060–1139) rahumeelset misjonitööd paganlike Pommeri lääneslaavi hõimude juures (mille eelduseks oli siiski nende allutamine Poola hertsogile ning Poola või Saksa sõjaväe sekkumise võimalus).⁹⁸ Anonüümse autori koostatud Otto *vitas* (eluloos), mis pärineb ajavahemikust

⁹³ Sellest põhjalikumalt vt. I. Leimus. Mis maksis kirik Liivimaal? – Sõnasse püütud minevik. In honorem Enn Tarvel. Toim. P. Raudkivi ja M. Seppel. Tallinn, 2009, lk. 123–137.

⁹⁴ Helmolds Slavenchronik, 3. Auflage. Bearb. von B. Schmeidler. Hannover, 1937, lk. 9. *Ipse enim Saxonum gentem ferocissimam atque rebellem ferro perdomuit et Christianis legibus subegit.* [– –] Porro ea condicio a rege proposita et ab ipsis suscepta est, ut abiecto demonum cultu Christianae fidei sacramenta susciperent essentque tributarii et sublegales domini Dei, omnium iumentorum suorum et fructuum culturae seu nutriturae suae [decimas] sacerdotibus legaliter offerentes et Francis adunati unus cum eis populus efficerentur.

⁹⁵ Helmolds Slavenchronik, 14. *Cui etiam [rex] facultatem attribuit ecclesiam statuendi in Sleswich et Ripe, prebita prius licentia, ne quis volentes baptizari et Christianis legibus uti prepediret.*

⁹⁶ Helmolds Slavenchronik, 67. *Audientes igitur universi Slavorum populi, hii videlicet qui habitabant ad orientem et austrum, quod surrexisset inter eos princeps, qui dicat subiendum Christianis legibus et tributa principibus solvenda* [– –].

⁹⁷ Helmolds Slavenchronik, 115. *Cepit sanctus ille, nescio quibus oraculis edoctus, adhortari principes ceterasque fidelium plebes, ut proficiscerentur Ierusalem ad comprimendas et Christianis legibus subigendas barbaras orientis naciones, dicens appropriare tempora, quo plenitudo gentium introire debeat, et sic omnis Israel salvus fiat.*

⁹⁸ R. Bartlett. The conversion of a pagan society in the Middle Ages. – History 70 (1985), lk. 185–201, eriti lk. 194–195.

1140–1146,⁹⁹ esineb samuti korra termin *leges christianis*. Nimelt, oma rännakul slaavlaste juurde ristitud poisse kohates, uurinud Otto nende usu püsivust ja saanud vastuseks, et nad jäävad kord omaks võetud kristlaste seaduste ning katoliku usu juurde.¹⁰⁰ Niisiis käisid ka mainitud juhul ristimine ja kristlaste seaduste omaksvõtt käsikäes. Ühtlasi on siinkohal nähtavasti tegu käsitletava termini esmakordse mainimisega kõnealuses tähenduses.

Lisaks mainib kristlikku õigust vähemalt üks kirjamees, kes kõneleb „päris” ristisõdadest. Nimelt kirjeldab keiser Friedrich I Barbarossa ristiretke kujutava „Historia peregrinorum” tundmatu autor, kuidas Saladin läkitanud Jeruusalemma kuninga Guido (Guy de Lusignani) juurde oma saatkonna, nõudes viimaselt röövsaagi tagastamist vastavalt kristlaste õigustele ja kommetele (*quod iura et consuetudines christianorum dictarent*).¹⁰¹ Siin on küll tegemist termini tähenduse vaid ühe osa, kristlaste kriminaalõigusega, kuid aeg – 12. sajandi lõpp – sobib ka antud juhul kokku selle üldise kasutajaga. Mis puutub mõnevõrra hiljem, 1326. aastal koostatud Dusburgi Peteri Preisi kroonikasse, siis seal kristlikust õigusest enam juttu ei tehta. Nähtavasti oli misjoniretoorika selleks ajaks muutunud.

Võtame saadud andmed kokku. 12.–13. sajandil toimunud lääneslaavlaste, seejärel liivlaste-lätlaste-eeslaste ristimine tähendas nende poliitilist alistamist ja vastpööratutele nn. kristlaste õiguse pealesurumist. Suhteliselt lihtsal kujul tehti neofüütidele selgeks uued kohustused. Eeskätt ja kohe tähendasid need kümnest kirikule, aga ka muid makse nii vaimulikele kui ka ilmalikele võimudele ning sõjateenistust uute valitsejate väes. Ühtlasi hakkasid põlisrahvad, kes varem, kes hiljem, minetama oma vanu õigusnorme ja nende toimimiseks vajalikke institutsioone. Selle asemele astus

läänemaine õigusruum, mida teostati maaisandate ja nende administratiivaparaadi kaudu. Kohati muutus sunniks ka kirikute, kindluste ja teede ehitamine, kuid see näib olevat olnud rohkem kohalike maaisandate initsiatiiv, mida näiteks paavsti ürikud ei toeta. Seevastu kiriklike kombetalituste juurutamine toimus pikamööda ning kohalikke kombeid ja tavaid arvestades. Vastu said neofüüdid, vähemalt teoreetiliselt, uute valitsejate kristliku kaitse. Samuti säilitati vastristituile esialgu nende omand. *Iura christianorum* polnud niisiis mingi sõnakõlks, vaid evis kindlat, ehkki mitte väga kitsalt määratletud sisu. Tegemist oli alusmõistega, millele tuginedes vallutajad mitte üksnes ei allutanud põlisrahvad poliitiliselt, vaid mille ümber nad ehtasid ka kogu uue sotsiaalse võrgustiku ja juurutasid läänekristlusele põhineva feodaalsüsteemi. Ajastuomaselt rüütati see kõik kristlikku retoorikasse. Sundristimisega kaasnenud õiglusliku allutamise terminoloogia oli aga ajaliselt piiratud laiaulatuslikuma misjonitegevusega Euroopa „paganate” seas umbes aastatel 1140–1230. Ehkki samust asjust kõneldakse ürikuis ka hiljem, ei kohta me neis enam käsitletud sõnavalikut.

Artikkel kirjutatud ETF grandi 7129 ja sihtfinantseeringu SF0130019s08 raames.

Ivar Leimus

(1953)

Lõpetanud Tartu ülikooli (1976) ajaloo erialal. Ajalookandidaadi kraad 1989. a. Vanemteadur Eesti Ajaloomuuseumis, kus töötab alates 1976. a. Eesti Akadeemilise Ajalooseltsi esimees 2003. Soome Muinasmälestiste Ühingu ja Soome Numismaatikaühingu auliige. Uurimisteema: Eestis leitud viikingiaegsed Araabia mündid.

⁹⁹ J. Petersohn. Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg nach der Fassung des Großen Österreichischen Legendars. Hannover, 1999, lk. 2–5.

¹⁰⁰ J. Petersohn. Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg, lk. 127–128. *Respondent pueri, ita sibi esse propositum, uti legibus christianis et in fide catholica, quam semel agnoverint, permanere.*

¹⁰¹ Historia peregrinorum. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. Hrsg. A. Chroust. Berlin, 1928, 118.